

לקט הנהגות ופסקים בעניני חג הפסח *

- א. על מנהגם של מוכרי המצות שלא היו מפרישים חלה והיו מודיעים לקונים שהם יפרישו בעצמם והטעם, כי המהדרין רוצים שנשתיים בעצמם יפרישו חלה כיון שזו מצותה והיו שחששו לאסור בחמת שאם תפריש אשה אחת, נפטרה כל העיסה שנילושה ביחד עם העיסה של מצות אלו והמפרישין הבאים אח"כ נכשלים בהפרשת מהפטור על החיוב. והסכים עמם רבינו ואמר שיש להודיע למוכרים שעליהם בעצמם להפריש חלה ולא למכור מצות ללא הפרשה מהטעמים האלו.¹
- ב. עובדא דהוה בשנת תרמ"ג [שנה לאחר שנת השמיטה תרמ"ב] שיש בני אדם מכינים משנה ששית למצות מצוה והיו מצות מהששית ומהשביעית ובשגגה צירפו והפרישו מן החדש על הישן

* מתוך ספר הנהגות ופסקי מהר"ל דיסקין הנמצא בשלבי עריכה, בעריכת הרב נחום סילמן שליט"א - ראש מכון "מורשה".

1. הגאון רבי עקיבה יוסף שלזינגר זצ"ל - שו"ת רבי עקיבה יוסף (י"ד סי' קכ"ד). ח"ל: "על דבר מנהגם של מוכרי מצות, שאופים המצות ומוכרים את זה להקונים, והאופים אין מפרישים חלה כי אם מודיעים להקונים שהם יפרישו חלה, והטעם של מנהג זה, כי יש המהדרין אשר רוצים שנשיהם יפרישו בעצמן חלה, כיון שזה היא מצותה, כמו שמפרישין חלה על החלות בערב שבת".

"ועל זאת צעק [הרב החריף הישיש וחרד מוה"ר יוסף מאיר הי"ו] כי מכשילין את הרבים בזה, כי אם תפריש אשה אחת, נפטרה כל העיסה שנילושה ביחד עם העיסה של המצות האלו שהפרישה האשה חלה זו וא"כ האחרים שמפרישין אח"כ, יכולים להיכשל בהפרשה מן הפטור על החיוב, כי אם יפרישו חלה מהעיסה הזאת שנפטרה כבר על ידי הפרשתה של האשה על מצות אחרות שעודם מחויבים בחלה, אינם נפטרים בהפרשה זו, כיון דהוה הפרשה מן הפטור על החיוב. ועוד שאתה מכשילן בברכה לבטלה, כיון שעשה זו כבר נפטרה מהפרשת חלה ע"י הפרשת האשה שתפריש ראשונה. והגאון דבריסק נ"י הסכים עמו. ואמר לו הגאון מבריק נ"י שיודע למוכר שהוא בעצמו יפריש חלה, ולא ימכור מצות בלי הפרשת חלה מהחששות הנ"ל. וכשבא למוכר להודיע לו זאת, אמר לו המוכר כי תמך יסודו על הגאון מהרש"ס נ"י אשר הראה לו פנים להקל למכור כן".

ומביא שם בתשובת הגרע"י מ"ש הט"ז (סי' שכ"ו ס"ב סק"ב) בשם ה"משאת בנימין" (סי' ע') על מנהג הנשים בנחתום שעושה עיסה גדולה ובאות הנשים ולוקחות ממנו כל אחת שיעור חלה מהעיסה הגדולה הזו ומפרישות חלה מהעיסה הזו. וע"ז כת' המשאת בנימין דשפיר עבד, דאם לקולא אמרינן כן, דהיינו שאם היה של שאר בני אדם ודעתו לחלק, נפטרה העיסה מן החלה, והכל תלוי בכונתו, וא"כ גם לחומרא אמרינן כן, כיון שאין הנשים מתכוונות לפטור רק את עיסתם, בודאי מועיל כונתו לזה. ומביא בשם הב"ח שקיבל מרבותיו שאיסור גמור הוא בזה, דכיון דמפרישה אשה אחת נפטרה כל העיסה. ובש"ך (שם סק"ד) מביא מח' זו ומשמע דס"ל לאיסור כדעת הב"ח. והט"ז גופיה כת' ע"ד הב"ח "אם קבלה נקבל, ואם לדין יש תשובה" ומקיים המנהג שהובא במשאת בנימין ע"פ הגמ' גיטין (ל) במכירי כהונה דהוה כאילו זכו מיד בהפרשה, א"כ גם בכה"ג שהנחתום הזה יש לו מכירי כהונה - כמה נשים שבאות ולוקחות כל שבוע להפריש חלה, א"כ כל הנשים האלו זוכות לחלק בעיסה והו"ל כמי שקנו ממנו קודם שעשה העיסה, ואתי לידיהו בשעת החיוב דהיינו בשעת הגלגול [וראה שם בשו"ת רע"י מה שדן בראיה זו ממכירי כהונה].

ורחה הגרע"י דאין לדמות הנדון דמשאת בנימין להכא, דכ"ד זהו באופה על מנת לחלקו עיסה וכיון דהוה תלוי בדעתו לקולא, מהני גם דעתו שלא לפטור כל העיסה, אבל באופה ע"מ לחלק לאחר אפיה, שמתחייב בחלה כמ"ש הב"ח (שם) גם כאן אין מועיל דעתו לפטור, וגם הט"ז והש"ך מודי בזה [וראה שם עוד משי"ב להוכיח]. ומסיק הגרע"י דדעתו דחובה על המוכר להפריש חלה, ובפרט אשר אינו יודע מי הקונה והרי זה כמוכר טבל ואסור למכור טבל וכמאר במס' דמאי (פ"ד משנה ד') שאפילו הנחתומים שלא חייבו אותם להפריש, מ"מ חלה מחויבים להפריש.

דמדינא אין מפרשישן מזה על זה, וגם דמקפידות אינן מצטרפות ובכאן מקפידות מצד שישן עדיף דמהדרים על זה² ולא שמו לב לכך שהפרישו מזה על זה ובאותה שנה ערב פסח חל בשבת ואפו ביום ששי למצות מצוה כנהוג ומהמצות האלו חילקו לכמה בני אדם ומהם הגרים מחוץ לעיר ונזכרו מכך בשבת לאחר חצות היום ובאופן שכבר לא יכלו להודיע לכל הקונים שאינה מועילה הפרשת החלה שהופרשה על המצה ביום ששי. ואמר רבינו שיש עצה ליתנם לקטן מופלא הסמוך לאיש שיכול לגדור ותרומתו תרומה³ ואשר גם הוא יאכל ממצה זו והוא יפריש מהמצה שלו לפטור את כל המצות ויש בידו להפריש חלה ואיסור הפרשתו אינו מדאורייתא, כי לענין איסור הוי עדיין קטן, ולא איכפת לן בהאיסור דרבנן כיון דיש בזה מצוה.

ג. שוב עובדא דהוה בשנת תרמ"ח בא' ששכח להפריש חלה ושאל לרבינו ולא הורה לו כעצה הנ"ל, רק אמר לו שישתדל למצוא מצות מאחרים⁴.

2. והיינו שכאן מקפידות מפני שיש מהדרים להשתמש מהקמח הישן של ששית שאין בו שאלה של קדושת שביעית, ויש גם כן מהדרים מהחדש משום חשש תולעים - עפ"י שו"ת "מנחת יצחק" (ח"ח סי' ק"ח). 3. וכמובא בש"ע (יו"ד סי' של"א סעי' ל"ג) שקטן משהגיע לעונת הנדרים תרומתו תרומה. 4. הגאון רבי צבי מיכל שפירא זצ"ל - שו"ת "ציץ הקדש" (ח"א סי' י"ט) וז"ל: "בשנת תרמ"ג שנה שאחר שביעית, ויש בני אדם מכינים משנה ששית למצות מצוה והי' קצת מצות מששית וקצת מהשביעית, והי' שגגה שצרפו והפרישו מן החדש על הישן, דמדינא אין מפרשישן מזה, וגם דמקפידות אינם מצטרפות, ובכאן מקפידות מצד דישן עדיף דמהדרים ע"י, וגם מלבד זה כמדרומה שהיו מינים שמהודרים יותר ומינים שאינם מהודרים כפרט וזהירות כ"כ. ומטעם זה ג"כ היה קפידא שלא התערבו זע"ז [...], ולא שמו על לב והפרישו מזה, והי' אז שבת ע"פ ואפו המצות ביום ו' כנהוג, ומפני רוב הטורח והטרדה לא שמו על לב עד ש"ק ורצו באלו המצות דוקא כפי דעת הבעלים מפני הדורס ביותר, ומהמצות ההם נתחלק לכמה בני אדם ומהם הדרים חוץ לעיר, באופן שבעת התבוננות היטב בשאלה זו ע"י איזה עיכובים כבד הי' שבת אחר חצות היום, שהי' קשה מאוד להודיע לכל הקונים שאינו מועיל החלה שהופרש מע"ש".

"ושאלו זאת לעטרת ראשינו הגאון הקדוש מו"ה משה יהושע יהודה לייב [שליט"א] שהי' אב"ד בריסק, והורה ליתן א' מהמצות לקטן שהוא מופלא סמוך לאיש יפריש ממצה שלו לפטור כל המצות. ועפי" מ"ש התוס' פסחים (פ"ח ב"ה שה לבית), דהיכא דאיכא חנוך מצוה שרי להאכיל בידים איסור לקטן, משום דבכח"ג איז לנו ללמוד משרצים לאסור להאכיל לקטן".

"והנה נמצא נרשם אצלי דבשנת תרמ"ח שכתב א' להפריש חלה ושאל מעט"ר הג' הנד' [שליט"א] ולא התיר לו באופן הנד' רק אמר לו שישתדל למצוא מצות מאחרים, ולא ידעתי הטעם".

והגאון רבי יצחק שלמה בלויא זצ"ל בס' "מלא העומר" (ירושלים תרע"ב) {הל' חלה ח"ב} הביא את העובדות באופן אחר קצת וז"ל: "ובעצם השאלה שמעתי מחכם אחד שהיה רגיל לישב לפני הרב זצ"ל, שכמו בשנה הראשונה כן בשנה האחרת לא היה שום הפרשה מבעוד יום, רק בשנה הראשונה היה השואל איש זהיר ביותר שלא לאכול מצה שמורה של זולתו והיה מוכרח להפריש ביו"ט והי' מורה לעשות כן ע"י קטן. ובפעם השני' הי' השואל איש לא זהיר כ"כ מלאכול מצה שמורה וצוה הרב זצ"ל ליקח אצל אחרים ולא להפריש ע"י קטן". [והיינו שלפי המובא בציץ הקדש בשאלה הראשונה שנשאלה הפרישו חלה מהחדש על הישן ובשנה האחרת שכחו ולא הפרישו חלה כלל ולפי המובא במלא העומר בשני המקרים שכחו ולא הפרישו חלה כלל. ולפי"ז, גם סיבות ההיתר והאיסור משתנים וכמבואר. ובכ"א כאן בהערות ביארנו לפי המקרה המובא בציץ הקדש שכן העתיקו ודנו ברוב הספרים].

וראשית, נבאר את הוראת רבינו עד כמה שידנו מגעת ע"י מ"ש בספרי הפוסקים והאחרונים וזה החלי: מה שהתיר לקטן להפריש חלה בשבת למרות שמעיקר הדין אסור להפריש חלה בשבת, זהו עפ"י דהתוס' פסחים (פח. ד"ה שה) דהקשו איך מותר להאכיל לקטן מקרבן הפסח, הרי אין תוקף למינוי שלו ואין מותר להאכיל לו דבר איסור ביום לרבר שאינו מנוי עליו? ותירצו שלא אסרה התורה להאכילו אלא הדומה לשרצים ונבילות שאין מצוה באכילתם, אבל בפסח כיון שמתחנך בו למצות מותר. וא"כ אף בנד"ד מותר לומר לקטן בשבת שפריש חלה כיון שיש בעצם ההפרשה חינוך למצות.

ובעל "ציץ הקדש" הקשה על הוראה זו מהמבואר בשבת (קכו). "אבל לא את הטבל" והיינו שטבל הוא מוקצה ואסור לטלטלו בשבת. ולדבריו, אמאי אסור בטלטול, הרי יכול להפריש תרומ' ע"י מופלא הסמוך לאיש.

וכן מבואר עוד בשבת בסוגיא דכירה (מג.) דנקט הטעם דטבל מוכן הוא אצל שבת דאם עב ותקנו מתוקן, ולמה לא נקט הטעם משום דמצי להפריש על ידי קטן, אלא על כרחך שאסור להפריש כן, דרק כשאי אפשר לחנך הקטן באופן אחר רק כשאסור כרוך בו כגון באפילת פסח מותר, משא"כ בהפרשת חלה שאפשר לחנכו בחול. והגרי"פ פראנק זצ"ל בשו"ת "הר צבי" (ח"ב סי' א') כת' ליישב דהרי מי יימר שימצא קטן מופלא הסמוך לאיש בבין השמשות. וראה משבת (מו.) על משנה "מפירין נדרים בשבת" דליהו מוקצה דמי יימר דמיודקק לה בעל, א"כ מכ"ש דאפשר לומר מי יימר שיודקק ליה קטן.

עוד הקשה בעל "ציץ הקדש" מהא דפסחים (סו.) שפעם אחת חל ערב פסח להיות בשבת ושאלו את הלל, שכח ולא הביא סכין מערב שבת מהו. אמר להם, הלכה זו שמעתי ושכחתי וכו', למחר מי שפסחו טלה תוחבו בצמרו וכו', ראה מעשה ונזכר הלכה. ויש להקשות, למה לא אמר להן שיביאו הסכין על ידי קטן, היות ויש בהבאת הסכין משום חנוך למצוה לשיטת התוס', אלא מוכח דחינוך שיכול להעשות בחול אין לו היתר בשבת, לפי זה גם חלה אסור לומר לו שיפריש היות ויכול להתחנך למצוה זו בחול.

ומכח קושיות אלו הסיק בעל "ציץ הקדש" דכל מה שהתיר רבינו להפריש חלה ע"י קטן, משום דלולי הקטן, היה מותר גם לגדול להפריש חלה בשבת וכמבואר בעירובין (לב.) דנח לחבר שיעבור איסור קל כדי שלא יעבור ע"ה איסור חמור, וממילא היה מותר כאן להפריש חלה ע"י גדול ולעבור איסור קל כדי למנוע מהקונים איסור של אכילת טבל וביטול מצות מצה, אבל באופן שאין היתר לגדול להפריש חלה, אסור גם לצוות לקטן, ומה שהורה רבינו להפריש ע"י קטן, זהו לרווחא דמילתא נקט.

ומסיבה זו, במקרה שאירע בשנת תרמ"ח בו שכחו להפריש חלה מהמצה ושם היה בנוח לקחת מאחרים, לא התיר רבינו להפריש חלה מהמצה ע"י קטן.

ובסוף דבריו כת' שיותר ראוי ליתן מצה אחת לקטנה שהיא בת י"א ויום א' כיון שהנשים נוהגות להפריש חלה, שייך בזה יותר משום חינוך מצוה, דדומה יותר לחנוך תקיעות בשבת, אבל הקטנים שאין רגילים גם בגדולתם להפריש, דומה כאילו ניתן להם רשות להקל בשבותים בשבת.

וכעין הוראת רבינו כן הורה הגאון האדר"ת זצ"ל בהגהות "עובר ארח" [שבסוף ס' "ארחות חיים" מספינקא וק"ו] (שכת' וז"ל: "מש"כ המג"א דאם שכח להפריש חלה מלחמי חמץ דאין לו תקנה. ואני בדרוש לשה"ג חרל"ז מצאתי תקנה עפ"ד הרשב"א בדבר שיומו גורם מותר לספות לקטן בידים איסור דרבנן, וא"כ לפי"מ דק"י"ל דמופלא סמוך לאיש תורם ויכול להיות גם שליח לתורם אף שהוא קטן, וא"כ יכול להרשותו לתורם, והוא אינו עושה איסור כלל בהפרשתו...").

ובס' "זרע חיים" [שילמאן] [קיידיאן, תרצ"ג] (סי' ג' סק"ג) כת' לדון בהוראת רבינו דהעיקר כהוראתו השניה בשנת תרמ"ח שלא התיר להפריש ע"י מופלא הסמוך לאיש, שהרי כתב הר"ן בנדרים (לו) דמה דתורם משלו על של חבירו אין צריך דעת הוא משום דזכות הוא לו ובדאי נחא ליה שיהיה שלוחו, אבל גדר שליחות מיהא הוי. והנה עיקר הדין הוא שבמצה של טבל אין יוצא ידי מצה, וכן צריך שלכם, אם כן אין שום עצה, דאם יתנו לקטן מופלא הסמוך לאיש את כל המצות, הרי לא יוכל להקנות אח"כ את המצות מצוה וכמבואר בסוכה (מא) דקטן מיקני קני, אקנוי לא מיקני, א"כ הרי אין זה עצה. ולכן דקדק רבינו דיתנו מצה אחת שאז השארי מצות ישראל של הגדול ויהיה יוצא ידי מצה, אבל הטבל יופקע על ידי הפרשת הקטן. וע"כ כת' בעל הזרע חיים, דבאמת אין זה עצה דהא צריך להפקיע עיסת הגדול מטבל ומדין שליחות דזכות הוא לו והרי אין שליחות לקטן, ואף קטן שהוא מופלא סמוך לאיש אינו בכלל שליחות. ואף שהרבה מהאחרונים חקרו בזה ודעת הרבה אחרונים דכיון דישנו בתרומה ישנו בשליחות (וכמש"כ האדר"ת לעיל), אבל דעת התוס' בגיטין (סה) דאף מופלא הסמוך לאיש אינו בר שליחות. עכ"ל. ולכן ס"ל לבעל הזרע חיים דל"ש להפריש חלה ע"י קטן כיון שאינו יכול להיות שליח להגדול להפריש עבורו.

ויש ליישב תמיהה זו לפי"מ ש"ב"הר צבי" (שם) דאפשר דאף קטן מופלא הסמוך לאיש הוא בכלל שליחות, ע"פ מה שהעלה ב"כתב סופר" (גיטין סד) וז"ל: "ונ"ל דלמ"ד מופלא הסמוך לאיש דאורייתא וקטן בר אפרושי תרומה הוא וא"כ קרא דתרומה אתם גם אתם דמרכיבין שליחות גם מתרומת קטן איירי ומרכיבין שליחות גביה כל היכא דאיתא בדנפשיה". והביא שכ"כ בס' "יוסף אומץ" [מברסלוב] דלר' יוס' דס"ל (תרומות פ"א מ"ג) דמופלא הסמוך לאיש תרומתו תרומה, א"כ הא דכתבה התורה אתם שתורמין, גם מופלא הסמוך לאיש בכלל שהוא יכול לתרום לדעת ר"י וע"ז אמרה תורה גם אתם שיוכל לעשות שליח, מוכח שמופלא הסמוך לאיש, לא בלבד שהוא תורם, אלא שגם יכול להעשות שליח לתרום. עכ"ל.

עוד יש ליישב לפי"מ ש"הגר"מ גיפטר זצ"ל בס' "נתיבות מרדכי" (גיטין סד: עמ' תקצ"ח) שכת' לבאר בהוראת רבינו דמה דהתיר רבינו ע"י זכיה, יש לומר דכיון דס"ל דאי זכיה לאו מטעם שליחות אין בזכיה כל כללי שליחות וגם קטן מצי למהוי שליח, א"כ הוי ספק ספקא, שמא קטן נעשה שליח במידי דאיתא בדנפשיה,

ד. אחד מתלמידיו של רבינו היה סומך על נאמנותו היה שומר עבורו בביתו את החטים לאפיית מצות.⁵

ה. אופן הבישול לפסח בבית רבינו היה ע"י תנור וכיריים שהכינו מפה חדש ובתוכו טיח כעין סיד שהיו מביאים מגבעת שאול [המקראית] שע"י הר הצופים ע"י שליח יר"ש והבישול היה ע"י גחלים ושפודין של ברזל.⁶

ו. כן היו נוהגים לעשות כל שנה שלחן חדש שאוכלים עליו.⁷

ז. השתמשו בביתו בפסח בכלי זכוכית.⁸ ובשלו בקדרות ברזל.⁹

ח. רבינו נהג בפסח שלא לאכול רק הכזיתים מצה הנצרכים לקיום המצוה ויתר מזונו בימי החג היה בעיקר תפוחי אדמה.¹⁰

ואפילו את"ל דאין נעשה שליח, שמא זכיה לאו מטעם שליחות. ובספק אחד לית לן לאשוויי ספיקא דרבנן כדי להחיר, אבל שרי לאשוויי ספק ספיקא דרבנן. ולא הוי משם אחד, דהם שני טעמים שונים ברין, אחד משום דהוי שליח ואחד משום דלא בעינן שליחות, ורק דתלוי אם מצרפין ב' ספיקי דדינא לאשוויי ס"ס. וא"כ בעובדא ראשונה שלא היה אפשר במצה אחרת [וכמובא לעיל שחילקו המצות לכמה אנשים וביניהם מחוץ לעיר], לכן החיר ע"י קטן, אבל בעובדא שניה שהיה אפשר, לא סמך על זה ההיתר.

ובנתיבות מרדכי" (שם) וכן הגר"מ שטרנבוך שליט"א ב"מועדים וזמנים" (ליקוטי הערות לח"ד עמוד ע"ג) הק' על הוראה מהתוס' דמה דשרי להאכיל קרבן פסח לקטן אף שאינו מהמנויים הוא מדין חינוך, ולא דמי, דבשלמא בקרבן פסח שצריך לחנך את הקטן בקרבן פסח והמינוי לא חל, ואם כן לעולם לא נוכל למנותו על פסח משום איסור שלא למנוי, שפיר פירשו התוס' דבמקום מצוה שרי, כיון שבלא"ה א"א לחנך לאכילת פסח אם לא לעבור על איסור שלא למנוי, אבל לחנכו במצות הפרשת תרומה דוקא בשבת לא חייבין, ומנ"ל להחיר איסור שבת לצורך זה.

5. ומעשה ואותו תלמיד הלך לעולמו וקרובי רבינו אמרו להוציא את החטה המשומרת ולהעבירה למקום אחר, הדבר נודע לרבינו ועיכב בעדם מעשות כזאת, שלא לגרום בפעולה זו צער לאלמנה ושלא להוסיף ע"ז יגון על יגונה - ס' "עמוד אש" (פ"ט). 6. הגאון רבי אברהם מרדכי ברייטשטיין זצ"ל - קו' "תפארת" (סבת תשס"א עמ' י"ג).

ומעשה היה ביהודי ימינו בשם רבי יחיא ע"ה שהיה מספק לבית רבינו את החמר לעשיית הכירים החדשים מדי שנה בשנה והיה בא לפני כן לקבל מהרבני שקים חדשים הנקיים מכל חשש קמח על מנת שיביא בהם את החמר. פעם בא כדרכו לקבל את השקים בפרוס הפסח, והנה נקרא אל הקודש פנימה ורבינו אמר לו שאינו מיעץ לו לצאת היום לעבודה לחפירת החמר מחוץ לעיר למרגלות ההר. היסם האיש, שכן יגרם לו הפסד של יום עבודה. הבין רבינו להיטוס, ואמר לו שאם יעלה אל הישיבה ויאמר תהילים, ישלם לו את שכירות יומו מושלם, עשה כן וקיבל את שכרו. עם ערב יצא קול הברה שבמקום חפירת החמר ארעה מפולת וישמעאלים רבים נקברו חיים תחתיה. המה וחמוריהם.

7. ס' "עמוד אש" (פרק י"ב או"ס"ג ו-ס"ה). 8. ס' "עמוד אש" (פרק י"ב או"ס"ו). 9. הגש"פ "השרף מבריסק" (מנהגים ופסקים או"ג). ומובא שם עובדא כי פעם היתה הרבנית ע"ה בבית הגה"ק רבי צבי מיכל שפירא זצ"ל וראתה שהביא לשלחן צלחות חרסינה לבנה, אך בתחתיתה של הצלחות הוטבע שם בית החרושת באותיות שחורות וזירות, תמהה הרבנית: "כלים צבעוניים בפסח?". 10. רבי יוסף חיים רלב"ג שליט"א בשם הגאון רבי יצחק זאב הלוי סאלוויצ'ק זצ"ל בשם אביו הגאון רבי חיים זצ"ל שכן שמע מהגאון רבי יהוסף רלב"ג זצ"ל בביקורו אצלו בבריסק בשנת תרנ"ח - הקדמה לס' "דמשק אליעזר" עה"ת (עמ' 30). והגר"מ שטרנבוך שליט"א ב"מועדים וזמנים" (ח"ו סי' קס"ח) כת' שאנשי מעשה הביאו רמז למנהגו של רבינו מרדכי"ב "שבעת ימים תאכל מצת וביום השביעי חג לה' מצות יאכל את שבעת הימים" ופירש הגר"א דמה שנאמר ברישא 'מצת' בלי ו' זהו לומר שכ"א ישתדל בעצמו באכילת מצות ומה שנאמר בסוף 'מצות' עם ו' לומר שעליו לדאוג לאחרים העניים שיהיה להם מצות לאכילה. והיינו, שלעצמו רשאי לצמצם ולאכול מעט, אך לאחרים עליו ליתן ביד רחבה. וע"ז הדרך יש סמך למנהג זה שיכול לאכול רק מעט ולא להרבות באכילת מצה. ועובדא הוה בשנת השמיטה תרמ"ב שאפשר היה להשיג עבור רבינו תפוחי אדמה רק אצל גויים והיה בזה קושי גדול מכיון שלא נהג להקל לעצמו בקדושת שביעית בפירות נכרים ולא רצה לשלם להם בעבור

* מוריה, שנה שלושים ושש, גליון ד-ו (תכד-תכו), ניסן תשע"ח

ט. בעת שכיחן רבינו ברבנות לומד'א נדרש לחת כתב הכשר עבור פסח למפעל סוכר שבמשך כל ימות השנה נזהרים שלא לערב דברים אחרים ובכללם קמח. והתייעץ בענין זה עם הגאון מופת הדור רבי חיים דוידזון זצ"ל אב"ד וארשא אולי נודע לו מנהג מבורר בזה שלא לעשות סוכר כי אם לשם פסח, אז ככהאי גוונא לא יהיה פורש מן הצבור ולא יתן הכשר למפעל זה.¹¹

י. בשנה אחת אירע שבשלו הביצים לליל הסדר וקילפום כמנהג ישראל לאוכלן בליל הסדר.¹² לאחר מכן נודע שאחת הביצים נולדה בשבת והדין שאסורה אף ביום טוב שאחר השבת ואפילו נתערבה באלף כולן אסורות (ש"ע סי' שכ"ב ס"ב), שהואיל ותהיה מותרת במוצאי החג, הרי דבר שיש לו מתירין אינו בטל.

ואמר רבינו שביצים אלו אינן דבר שיש לו מתירין, מכיון שהם קלופות וביצה קלופה שעבר עליה לילה שורה עליה רוח רעה ואסורה לעולם.¹³ וכתב המרדכי (פסחים סי' תקע"ג) בשם רבינו חם שכשהמאכל יתקלקל אינו קרוי שיש לו מתירין ואותה ביצה בטלה אפוא ברוב.¹⁴ יא. שיעור אכילת מצה לקטן בליל הסדר הוא דוקא בכזית וכמבואר ברמב"ם. והטעם שלא מחנכים

זה, ובחינם אף אחד מן הערבים לא רצו לתת לו. ובאותם ימים שלח רבינו את מקורבו וש"ב הגאון רבי איעזר דן רלב"ג זצ"ל מחוץ לירושלים לחפש בכפרי הערבים, אולי ימצא מישהו שיסכים ליתן בחינם. רבי אליעזר דן הלך מכפר לכפר עד שלבסוף מצא ערבי זקן שהסכים לתת לו תפוחי אדמה. בדרכו חזרה לירושלים תעה ואבדה לו הדרך ביער בואכה ירושלים, לפתע עבר שם קצין תורכי רוכב על סוס שלייוה אותו עד לשפת היער לפני הכניסה לירושלים. מיד החזיר רבי אליעזר דן פניו לאחור כדי להודות לאותו קצין, אבל הקצין נעלם כלא היה. כשחזר לבית רבינו סיפר לו את הקורות איתו שמצא תפוחי אדמה עבורו וכן שתעה בדרכו ובא קצין תורכי רוכב על סוס שהראה לו את הדרך. הפטיר רבינו לעומתו כי זכה לגילוי אליהו הנביא זל"ט. לשנה הבאה לאחר שנת השביעית שלחו רבינו עם מעות לשלם לאותו נכרי. כאשר הגיע רבי אליעזר דן לביתו של הערבי בעל הסחורה, לא רצה הערבי לקבל ממנו שום תשלום באומרו שלא ראה מימיו כזאת ברכה ביבולו. והוא סמוך ובטוח שברכה זו באה לו בגלל שהעניק לרב תפוחי אדמה ללא תמורה כלשהי. ונציין עובדא שאחד ממקורביו של רבינו שראה עד כמה מחמיר ונוהר בהלכות הפסח, שאלו: ילמדנו רבינו, שיעור זהירות בפסח עד היכן הוא? השיבו רבינו: אמור נא לי, עד היכן שיעור "משהו" ואומר לך עד היכן שיעור זהירות מגעת...

11. מכתב רבינו להגאון רבי חיים דוידזון זצ"ל. וז"ל: "הנני לדרוש מאת כהה"ר ע"ד הצועקר הנעשה פ"ק. והנה עתה מלאו ידם לעשות גם בהכשר לפסח בוהירות הראוי אשר הגדתי לו, אולם אחת היא בגוף הקמח פורר שגם הם קונים אותה אצל הפאבריקאנטן, מי יודע מה היא ואופן עשייתה ולא כפורר הנז' בפוסקים הנעשה מקנים הפורר דמדינתנו כי הוא תמצית הירק בוראקעס הנעשה ע"י בישול. ואם כי מעיקר הדין גם בשלנו ליכא בית מיוחד כי לכליהם אין לחוש כמו במרקחת, וכידוע לנו שכלי הפאבריק מיוחדים למלאכתם ותערובות קמח זיוף גדול הוא כי הוא מקלקל מעשה הצוקר ועושה הצוקר הי' מרגיש בו, גם האומנים סוחרים גדולים המה וכו' בשו"ת נודע ביהודה (מ"ת סי' ע"ב) [וכנו"ב שם ראיתי תיהא]. גם אמרו פה שהי' ניכר כי הפורר דמדינה זו הוא קעין מלח לא קעין קמח ויותר נח לערב בו חול דק מלערב קמח שהי' ניכר גם אפי' אם עירב מעט יתבטל בבישולו קודם פסח. גם הוא עם מי פירות עם מים. ואם מצד פירות ימתין כאן בעת עשיית הצוקר. ול"ג בשומן הניתך בבית דמהני סימן, שאף אם נתפשט שם המנהג לעשות איזו זהירות בעת עשיית המאנצשקע כודאי אין זה רק לאכלה כמו שהיא, אבל לעשות ליקח ממנה צוקר דוקא אין טעם וריח".

"אולם אמרתי מזקנים אתבונן לשאול את פי כהה"ר בזה אולי נודע לו מנהג מבורר שלא לעשות צוקר כ"א מהנעשית לשם פסח חלילה לנו לפרוש מן הצבור. אי לזאת אחלה פניו לסלוח על טרחתו להשיבני חיךך ומיד ע"י הפאסט כי מנהג ישראל תורה וללמוד אני צריך ובאמת הוא כמעט בטר דעברין מתמלכין כי הגבירים השותפים דפה כבר עשו מעמדות ע"ז ולא ידעו כלל לקנות מאנצשקע מפסח".

ע"י הגש"פ באר יעקב עמ' ח' ועובדות והנהגות לבית בריסק ח"א עמ' כ"ה.

12. ראה רמ"א (סי' תע"ז ס"ב). 13. וכדאיתא בנדה (יז). 14. וכן הגאון רבי עקיבה יוסף שליזינגר זצ"ל וז"ל: "על דבר מעשה שנתערב ביצה שנולדה ביו"ט עם ביצים אחרים ונתבטלו ונקלפו, ובאו לשאול, ואמרו לאסור משום דבר שיש לו מתירין אפילו באלף לא בטיל כמבואר ביו"ד (סי' ק"ב)".

* מוריה, שנה שלושים ושש, גליון ד-ו (תכד-תכו), ניסן תשע"ח

אותו אף באכילת מצה פחות מכזית, הוא שמא כשיגדל גם יאכל פחות מכזית, ולכן השיעור לחנכו באכילת מצה הוא דוקא בכזית¹⁵.

יב. את המקבילים פניו ברגל היה מברך בקצרה "נאכל מן הזבחים ומן הפסחים"¹⁶.

"שוב העלו בשם הגאון מבריסק נ"י דביצים קלופים ליכא הטעם דדשיל"מ לא בטיל, דכיון דכל הטעם הוא דעד שתאכלנו באיסור תאכלנו בהיתר. וכאן זה לא שייך, כיון דביצה קלופה נאסרת בלינה כדאיתא בנדה (דף יז), ה' דברים האוכלן מתחייב בנפשו, וא"כ לא שייך לומר הטעם שתאכלנו בהיתר".
יש שהעירו ע"כ דהרי ליל הסדר הוא ליל שמורים המסומר ובא מן המזדיקין כדאיתא בר"ה (יא:) ופסחים (קט:): ואין בו רוח רעה, ואם כן הביצים יהיו מותרות למחר.

ויישב הגר"ש אלישיב זצ"ל את שיטת רבינו שאף על פי שאין מזיקין, יש רוח רעה שהרי מברכין המפיל לפני השינה ונוטלים ידים לאחריה. וראיה לזה מהתוס' (ביצה יד.) ד"ה איכא בינייהו) שכת' שמותר לתקן השומים בלי שינוי, שאם יתקנום מאמש תשרה עליהם רוח רעה וכמובא בנדה (יז.) ולא חילקו בין ליל הסדר לשאר יו"ט. - [הערות' למס' ביצה (יד.)] עכת"ד.

וראה עוד ב"פרי חדש" (יו"ד סי' קט"ז סק"ט) שכת' שסכנת ביצה קלופה משום רוח רעה ולא נקט הטעם מפני הסכנה. וכן הגר"ז (חו"מ הל' שמירת הגוף סעי' ז') כת' הטעם משום רוח רעה.

והעיר ע"כ הגרע"י שלינגר וז"ל: "ולפום ריהטא חשבתי כי מה שהביצים נאסרים בלינה זה רק אם מגולה, אבל אם יכסו אותם מותר, והא דאיתא בגמ' התם (נדה יז) דאע"ג דצייר וחתים אסור, זה קאי רק על שום ובצל ולא על ביצים. וכן רש"י שם לא הביא ביצים כלל. ע"כ נראה לי שאם הם מכוסים מותר, וכש"כ אם שופכים עליהם מים עד שמכוסים הביצים לגמרי אין לחוש. ולפי"ז חזר הדין דהוה דשיל"מ כיון דאפשר לאוכלה בהיתר ע"י כיסוי, מ"מ גברא רבא אמר מילתא ולכן אין להקל, כיון דחמירא סכנתא מאיסורא" עכ"ל.

והנה מה שכתב הגרע"י שביצים קלופים אין נאסרים אם הם מכוסים, ראה בשו"ת "רעבנות אפרים" (ח"ג סי' תצ"ה) שכן רצה לחדש. ועוד שם (ח"ד סי' נ"א) השיג עליו גדול אחד. וראה עוד בשו"ת "יועץ דוד" (יו"ד סי' קי"ט). ועוד איכא למשמע מהוראת רבינו דסכנת ביצה קלופה נאמרה בביצה מבושלת. וכ"כ ב"משמרת שלום" (יו"ד סי' קט"ז) ו"דרכי תשובה" (יו"ד סי' קט"ז סק"ט ע"ד). וכ"ז דלא כמ"ש בשו"ת "בית שלמה" (יו"ד סי' קפ"ט סק"א) שהעלה דלא אמרו חז"ל דיש סכנה בביצה קלופה רק בביצה חיה ולא במבושלת.

15. תשו' סי' ד'. וז"ל: "במה שנסתפקו האחרונים בחצי שיעור דמצות עשה, נראה להביא ראייה מהא דקבעי שיעור החינוך לאכילת מצה, בתינוק שיכול לאכול כזית דוקא [ומפסח אין ראייה דשם בגדול כה"ג חשיב שלא לאוכליו]. עי' ר"מ הל' חמץ ומצה, כיון שגדול שאינו יכול לאכול כזית חייב לאכול כה"ג חשיב שלא קמא דחגיגה נשמשו ב"ה בסברא זו להקל לפטור מראיה, וכשאנו יכול לעלות בעצמו פטור, אף דתינוק זה גופיה כשיגדל יוכל לעלות, א"כ כ"ש כאן לחיוב דלא נפטריה גופיה מחצי שיעור. ואולי יש לומר דחיישנן דחינוך זה אתי לקלקלו, שלא יאכל בגדולותו כי אם חצי זית, לכן שב ואל תעשה עדיף." עכ"ל.

וביאר דבריו: דן רבינו לפשוט במה שנסתפקו האחרונים בקיום מצות עשה בחצי שיעור, דיש להביא ראייה לספק זה ממה שקבעו שיעור אכילת קטן במצה בכזית וכדפסק הרמב"ם, ואי נימא דאף בחצי זית ישנו לקיום מצה, א"כ אף תינוק שאינו יכול לאכול כזית יתחייב במצות חינוך בחצי זית והו"י כ"ש ממה שאמרו בפ"ק דחגיגה דקטן שאינו יכול לעלות בעצמו פטור מראיה, כיון דאף גדול פטור כשאנו יכול לעלות בעצמו, וא"כ אי לפטור מדמינן קטן לגדול, כ"ש לחיוב יש לדמותו ולחייבו, אלא ד"ל דחינוך זה אתי לקלקלו שלא יאכל בגדולותו רק חצי כזית, לכן שב ואל תעשה עדיף.

ומה שציין רבינו לדברי הרמב"ם בהל' חמץ ומצה, הנה דבריו מפורשים (שם, פ"ו ה"י) וז"ל: "קטן היכול לאכול פת מחנכין אותו במצות ומאכילין אותו כזית מצה".

וכן מבואר בח"י ריבב"ן (סוכה מב.) שכת' ומסתבר דפטור מלחנכו כיון שאינו יכול לקיים המצוה כתיקונה. ועי' בכ"ז בס' "אבני ברזל" [שורין] (נ"ז).

והודיש זה על רבינו צ"ע ממה שהורה בעובדא שלא הפרישו חלה כהלכה מהמצות בער"פ שחל בשבת, שיש להפריש בשבת ע"י קטן וכמובא לעיל (או ...) ומדוע לא חיישנן שמא גם כשיגדל יפריש חלה בשבת.

וראיתי מי שכת' לחלק בדוחק דכשהמצוה נעשית כראוי, רק כדי לעשות את המצוה עוברים על איזה איסור, בזה לא חיישנן דאחי למסורך ויעשה כן כשיגדיל ויבין שלצורך קיום מצוה הקילו, משא"כ כשהמצוה אינה כראוי, בזה שפיר חיישנן שיחשוב שזהו צורת המצוה ויעשה כן כשיגדיל [ראה קו' "אור ישראל" (כסלו תשס"ב, עמ' פ"א)]. 16. ובשבונו"ת "לראות פנים בעזרה". ובסוכות "יהי רצון שנזכה לישב בסוכת עורו של לוחית".